

Biological Turn

*Idee biologii w humanistyce
współczesnej*

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2016

Biological Turn

Idee biologii
w humanistyce współczesnej

NR 3546

Biological Turn

Idee biologii w humanistyce współczesnej

pod redakcją

Dobrosławy Wężowicz-Ziółkowskiej,
Emilii Wieczorkowskiej

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2016

[Kup książkę](#)

Redaktor serii: Studia o Kulturze
Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska

Recenzent
Zbigniew Wróblewski

Redaktor Aleksandra Gaździcka

Projektant okładki Agnieszka Lesz

Korektor Jadwiga Gaździcka

Projektant układu typograficznego oraz łamanie Paulina Dubiel

Copyright © 2016 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-820-0

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-821-7

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 22,0. Liczba arkuszy wydawniczych: 24,0.

Cena 36 zł (+ VAT). Publikację wydrukowano na papierze Alto 80 g/m², vol. 1.5.

Do składu użyto kroju pisma Minion Pro i Heuristica. Druk i oprawę wykonano w drukarni:

„TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.”, Sp.K. (ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław).

[Kup książkę](#)

Spis treści

Idee biologii w humanistyce
Rudymenty mapy wpływów. Wprowadzenie
(Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska) 7

Ekohumanizm, biohumanizm, posthumanizm

Jacek Lejman

Etyka zróżnicowanych natur a kwestia zwierząt 25

Justyna Tymieniecka-Suchanek

Eto/biologia w dyskursie (zoo)semiotycznym 47

Anna Filipowicz

Pasożyty, sublokatorzy, sąsiedzi

O ludzkim stowarzyszeniu z insektami w poezji Anny Świrszczyńskiej 63

Michał Kasprzak

Oksytocyna; człowieczeństwo; humanistyka oksypistemiczna 82

Anna Kronenberg

Nowa humanistyka – „przestrzeń dla buntów i rewolucji” 93

Neoewolucjonizm, postewolucjonizm

Kamil M. Kaczmarek

Darwinizm jako teoria socjologiczna 119

Tomasz Nowak

Czy język mógł powstać samorzutnie?

O pewnej koincydencji w ewolucji języka 130

Mateusz Szubert

Ból w perspektywie biokulturowej 146

Agnieszka Sternak

O związku *zaburzeń przetwarzania sensorycznego* (SPD) z nieśmiałością
Terapia Integracji Sensorycznej jako metoda
z pogranicza biologii i nauk humanistycznych 163

Kamila Luft

Naśladowanie jako mechanizm sterowany
przez czynniki kulturowe i biologiczne 176

Memetyka**Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska**

Jednostki pamięci kulturowej
Próba kulturoznawczej redefinicji i interpretacji hipotezy memetycznej 191

Andrzej Stępnik

Memetyczny zwrot w badaniach nad kulturą
O definicji memu w kontekście roli memetyki jako ogólnej teorii kultury 211

Elżbieta Kwade

Memetyka w Niemczech 224

Bio-art i cyber-życie**Piotr Zawojski**

Teoretyczne aspekty współczesnej kultury i sztuki jako zjawisk hybrydycznych 249

Roman Bromboszcz

Sztuczne życie jako jedna z kategorii opisujących kulturę współczesną 261

Wojciech Sitek

Sztuka mikrobowa pod mecenatem (jednej) kultury
Z Zacharym Copferem rozmawia Wojciech Sitek 281

Małgorzata Dancewicz

Performans postmedialny a neuronauki 302

Bogusława Bodzioch-Bryła

Post-człowiek, czyli „Zjazd Automatów”
Od post-ciała do cyborgicznej tożsamości i funkcjonalności;
nowomiedialne uwarunkowania obrazu człowieka
w najnowszej poezji analogowej i cyfrowej 316

Indeks osobowy 341

Idee biologii w humanistyce

Rudymenty mapy wpływów

Wprowadzenie

Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska

UNIwersytet Śląski

Wydział Filologiczny

...szukając drogi do Indii, nowa biologia trafiła na Amerykę...¹

E. MORIN

Biologia jest nauką o życiu i jego organizacji w czasie i przestrzeni. Tak rozpoznają ją dzisiaj różnorakie leksykony i encyklopedie, a także ona samą siebie². Choć nie idzie w tym miejscu o uszczegółowianie i wyliczanie, warto uzmysłwić sobie obszar, jakim się zajmuje i jaki ogarnia. Zawierają się w niej bowiem zarówno botanika, zoologia, antropologia, czy – uwzględniając inne poziomy – biologia molekularna, biochemia, genetyka molekularna, jak i etologia, socjobiologia, ekologia i egzobiologia. Nie sięgając zbyt daleko w przeszłość tej nauki, pozostającej w związku ze starożytną medycyną i filozofią przyrody, a zatem przynajmniej z okresem wpływów przedsokratejskich filozofów greckich (ok. VI/V wiek p.n.e.), przyznać trzeba, iż nieomal od początków swego wyodrębnienia się jako dyscypliny naukowej³, biologia dość wyraźnie

1 E. MORIN: *Zagubiony paradygmat – natura ludzka*. Tłum. R. ZIMAND. Warszawa 1977, s. 41.

2 <http://pl.wikipedia.org/wiki/Biologia>

3 Czyli od 1802 roku, kiedy to Jean-Baptiste de Lamarck zaproponował termin „biologia”. „Ainsi toutes ces considérations partagent naturellement la physique terrestre en trois parties essentielles, dont la première doit comprendre la théorie de l’atmosphère, la *Météorologie*; la seconde, celle de la croûte externe du globe, l’*Hydrogéologie*; la troisième enfin, celle des corps vivants, la *Biologie*”. J.B. LAMARCK: *Hydrogéologie, ou Recherches sur l’influence qu’ont les eaux sur la surface du globe terrestre; sur les causes de l’existence du bassin des mers, de son déplacement et de son transport successif sur*

zmierzała do precyzyjnego zdefiniowania swego pojęcia podstawowego – *βίος*, z uwzględnieniem możliwych jego predykcji. Zdaniem Ernsta Mayra, wybitnego biologa i filozofa nauki, to „uświadomienie sobie wyjątkowości świata ożywionego i jego odróżnienie od systemów nieożywionych doprowadziło do autonomizacji biologii jako gałęzi nauki”⁴. Odróżnienie to nie tylko przyczyniło się do stałego zgłębiania tajników i mechanizmów życia „materii ożywionej”⁵, ale miało również wpływ na kształtowanie się wielu innych nauk przyrodniczych. Z perspektywy badacza idei, zmieniająca się w czasie i wciąż rozwijająca biologia, przejawiając potrzebę pracy na wspólnionej i coraz precyzyjniejszej definicji swego przedmiotu, w ten sposób dość wyraźnie zarysowała również własne ramy paradygmatyczne⁶. Ma to swoje wielkie zalety. Umożliwia bowiem w miarę szybką rejestrację zmian i odstępstw od tzw. nauki normalnej w ujęciu Thomasa Khuna⁷, znamionujących paradygmatyczne zwroty czy rewolucje naukowe.

les différens points de la surface du globe; enfin sur les changemens que les corps vivans exercent sur la nature et l'état de cette surface. Paris, chez l'Auteur, Agasse et Maillard, an X (1802), s. 8.

- 4 E. MAYR: *To jest biologia. Nauka o świecie ożywionym*. Tłum. J. SZACKI. Warszawa 2002, s. 33.
- 5 Pojęcie „materii ożywionej” wprowadził Vladimir I. Vernadski, rosyjski badacz promieniotwórczości, mineralog, współpracownik Marii Curie-Skłodowskiej, który tym samym znacząco zmienił wcześniejsze rozumienie „życia”. Zob. na ten temat: D. WĘŻOWICZ-ZIÓŁKOWSKA: *Moc narrativum. Idee biologii we współczesnym dyskursie humanistycznym*. Katowice 2008, s. 180 i n.
- 6 Dzieje formowania się biologii jako nauki i konstruowania w niej definicji *bios* nie są, oczywiście, tak nieskomplikowane, jak schematycznie je tu przedstawiono. Za proponowany skrót w żaden sposób nie rości sobie też pretensji do „uzupełnienia” i „wyjaśnienia” humanistom, czy – zwłaszcza – biologom, czym jest biologia. Jego celem, ograniczonym także dopuszczalnymi rozmiarami *Wprowadzenia*, jest natomiast wyeksponowanie paradygmatycznych odrębności istniejących między naukami przyrodniczymi a humanistyczno-społecznymi. W moim przekonaniu, zasadnicza różnica polega właśnie na wyraźnym dążeniu nauk przyrodniczych, w tym biologii, do zawężenia i uściślenia definicji podstawowych, takich jak „życie”, oraz narastającej tendencji humanistyki do maksymalnego poszerzenia analogicznych definicji. Wiedzie to do wstępnego w tym miejscu (być może jednak mylnego) rozpoznania, iż budowaniem (się) paradygmatów naukowych żądzą różne siły i tendencje; w humanistyce – totalizująca tendencja horyzontalnego zawłaszczania przestrzeni wiedzy, w naukach przyrodniczych – wertykalne dążenie ku „górze” i ku „dołowi”. Historię i typologię różnych definicji życia przedstawiają m.in.: E. MAYR: *To jest biologia...*; *Najważniejsze teorie biologii*. Red. W. BATURO. Warszawa 2011; J.M. SMITH, E. SZATHMAY: *Tajemnice przełomów w ewolucji. Od narodzin życia do narodzin mowy ludzkiej*. Tłum. M. MADALIŃSKI. Warszawa 2000; F. CRICK: *Istota i pochodzenie życia*. Tłum. A. HOFFMAN. Warszawa 1992 i wielu innych.
- 7 Zob. T. KUHN: *Struktura rewolucji naukowych*. Tłum. H. OSTROMĘCKA. Warszawa 2001, s. 53–87.

Jednym z przykładów takiego zwrotu w biologii jest oczywiście darwinowska teoria ewolucji, której wagę trafnie i lakonicznie skwitował genetyk Theodosius Dobzhansky, stwierdzając jednoznacznie: „Nic w biologii nie ma sensu, jeśli jest rozpatrywane w oderwaniu od ewolucji”⁸. Pełniej ujął to François Jacob, wyjaśniając: „W biologii jest wiele uogólnień, ale niewiele ogólnych teorii. Wśród tych ostatnich zdecydowanie najważniejsza jest teoria ewolucji, ponieważ konsoliduje ona ogrom informacji, które bez niej pozostałyby od siebie oderwane”⁹.

Od chwili swego pojawienia się, teoria darwinowska sprowokowała cały szereg przekształceń koncepcji życia¹⁰, co – w połączeniu z syntezą ewolucyjną¹¹ – współcześnie zaowocowało między innymi ustaleniami, iż „życie polega na aktywności samotworzących się systemów, sterowanych przez program genetyczny”¹². Swoiste uszczegółowienie tej definicji można odnaleźć u fizyka Lee Smolina, zwracającego uwagę, że „jest to samoorganizujący system nierównowagowy, którego procesami rządzi program, przechowywany w postaci symbolicznej (informacja genetyczna), zdolny do reprodukcji, włącznie z tym programem”¹³. Bez względu jednak na to, czy silniejszy akcent zostaje położony na przechowywany w postaci symbolicznej program, czy samoorganizację, współczesna biologia, uznając, iż „wszelkie życie ewoluuje na drodze zróżnicowanej przeżywalności replikujących się

8 T. DOBZHANSKY: *Nothing in Biology Makes Sense Except in the Light of Evolution*. „The American Biology Teacher” 1973, nr 35, s. 125. Dostępne w Internecie: <http://www.2think.org/dobzhansky.shtml> [dostęp: 8.04.2015].

9 D.J. FUTUYMA: *Ewolucja*. Przekł. zbiorowy. Warszawa 2008, s. XIV.

10 U J.B. de Lamarcka znajdujemy na przykład taką jego definicję: „Je pense donc que la vie, dans les êtres qui en sont doués, n'est autre chose que le mouvement qui résulte, dans les parties de ces êtres, de l'exécution des fonctions de leurs organes essentiels, ou que la possibilité de jouir de ce mouvement, lorsqu'il est suspendu (pag. 250, note 1). Ensorte que la cessation complete de tout mouvement organique, ne constitue la mort de l'individu qui l'éprouve, que dans l'instant seulement où cette cessation est accompagnée de la détérioration de quelque fluide nécessaire, ou de quelque organe essentiel, qui alors a perdu la faculté d'exécuter ses fonctions”. J.B. LAMARCK: *Mémoires de physique et d'histoire naturelle*. Paryż 1797, s. 255. Dostępne w Internecie: <http://www.lamarck.cnrs.fr/> [dostęp: 4.04.2015].

11 Podstawy teoretyczne syntezy ewolucyjnej zbudował Theodosius Dobzhansky (*Genetics and the Origin of Species*, 1937), a uzupełnili je m.in.: Mayr, Simpson, Huxley. Był to kolejny etap rozwoju biologii, w którym dokonano integracji odkryć i stanowisk przedstawicieli różnych dyscyplin (bio-geografii, makroewolucji, paleontologii, genetyki, botaniki, zoologii itd.) z ustaleniami biologii molekularnej, a więc zasadami dziedziczności genetycznej, zmieniającymi definicje życia na takie, jakich przykłady podano wcześniej. Zob. D.J. FUTUYMA: *Ewolucja...*, s. 9–11.

12 E. MAYR: *To jest biologia...*, s. 207.

13 L. SMOLIN: *Życie wszechświata*. Tłum. D. CZYŻEWSKA. Warszawa 1997, s. 183.

bytów”¹⁴, dysponuje nie tylko (na razie niepodważalną) teorią ogólną, ale także rozstrzygnięciami definicyjnymi, wiążącymi „życie” ze złożonością i samoorganizacją, wytyczającymi istotne ścieżki jej badań¹⁵.

Dla odmiany, humanistyka, pojmowana jako grupa nauk dotyczących człowieka, jego wytworów i społeczeństwa ludzkiego (co łatwo przenosi nas w obszar filozofii, nauk o sztuce, filologii, literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, archeologii, etnologii, socjologii, religioznawstwa itd.), mimo porównywalnie długiej tradycji swego rozwoju, do dziś nie wypracowała takich definicji przedmiotu swoich badań, które choć umownie można by uznać za ujęte. W zasadzie każda ze wskazanych jej dyscyplin pracuje na innej definicji człowieka, kultury, społeczeństwa. Nie mówiąc o jakiejś ogólnej teorii, która uzgadniałaby wielość stanowisk i rozstrzygnięć, czy *quasi*-zgodzie badaczy co do tego, jak „wygląda” przedmiot, który oddziela ich dociekania od innych przedmiotów, gdzie przebiega granica tego/tych przedmiotów. Chociaż optymistycznie nastawiony do antropologii Alan Barnard twierdzi, iż „Antropologia [...] dysponuje jedną, obejmującą całość ramą teoretyczną (w tym przypadku rozumienie rodzaju ludzkiego)”¹⁶, trudno nie mieć wątpliwości, że rama ta jest przynajmniej... dyskusyjna. Na jej dyskusyjność składa się choćby wielość subdefinicji i humanistycznych odmian *homo* (przykładowo – *homo religiosus*, *homo ludens*, *homo symbolicus*, *homo faber*, *homo sacer*, *homo economicus*, *homo narrans* itd.), kilkaset definicji kultury i może o połowę mniej liczne, ale i tak idące w setki definicje społeczeństwa. Desperacki wszakże skrót, zakładający „kartograficzny” rzut oka na mapę wiedzy humanistycznej z dzisiejszej perspektywy – o jaki chciałabym się jednak pokusić w ramach *Wprowadzenia* do zbioru prac tak zróżnicowanych jak poniższy, pozwala stwierdzić, że w dziejach humanistyki towarzyszyło jej kilka przynajmniej rozstrzygnięć, które w istocie – czasowo – rozpoznawano jako fundamentalne. Do starożytnych należało m.in. Arysto-

14 Zob. R. DAWKINS: *The Selfish Gene* (1976). Rozwinięcie w *Universal Darwinism*. W: *Evolution from molecules to man*. Cambridge 1983. Poparło go w tym wielu innych badaczy, np.: H.C. PLOTKIN: *Darwin Machines and the Nature of Knowledge*. New York 1997; L. SMOLIN: *The Life of the Cosmos*. Oxford 1997; D.C. DENNETT: *Darwin's Dangerous Idea*. New York 2005.

15 Co, oczywiście, nie oznacza, że dyskusje o granicach życia, jego postaciach i ewolucji zostały zamknięte. Swoją wkład w badania wnoszą tu nie tylko biologia, ale również fizyka, chemia, mineralogia, czy egzobiologia/kosmologia. Przywołane definicje mają proveniencję cybernetyczną i pozwalają rozszerzyć pojęcie „życie” na byty wirtualne, co okazało się mieć istotne znaczenie dla rozwoju refleksji nad ewolucją cyberkultury. Kwestie te omawiane są w niniejszym tomie w artykułach Romana Bromboszcza i Piotra Zawojkiego.

16 A. BARNARD: *Antropologia. Zarys teorii i historii*. Tłum. S. SZYMAŃSKI. Warszawa 2006, s. 38.

telesowskie „człowiek jest zwierzęciem politycznym (ζῷον πολιτικόν – *zoon politikon*)”¹⁷. Według Platona, człowiek to doskonała struktura ontyczna, wyposażona w duszę; „dusza władająca ciałem”¹⁸, zaś dla Protagorasa człowiek był miarą wszechrzeczy (πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος – *panton chrematon metron anthropos*)¹⁹, co oznaczało jednak nie to, że miarę tę określono, a jedynie fakt, iż to ludzki punkt widzenia określał miary innych rzeczy. W późnym antyku do fundamentalnych należało natomiast, przyjęte w nauce zachodniej za obowiązujące: „Wielka to rzecz, człowiek, albowiem Bóg uczynił go na swoje podobieństwo, lecz człowiek pozostaje dla siebie tajemnicą”²⁰. To oczywiście św. Augustyn z Hippony (lata 354–430), który najbardziej wnikliwe, dogłębne ustalenia definicyjne zawarł w dziele *De Trinitate*, definiując człowieka jako „stworzenie rozumne śmiertelne (łac. *animal rationale mortale*)”²¹. Według Boecjusza z kolei (480–524), człowiek to „indywidualna substancja o naturze rozumnej – (łac. *rationalis naturae individua substantia*)”²². W średniowieczu św. Tomasz (1225–1274) uzupełnia: „człowiek nie jest samą tylko duszą, lecz czymś złożonym z duszy i ciała”²³. Zmiana epok historycznych i tendencji światopoglądowych nieco osłabiła bezpośrednią, Augustiańską zależność człowieka (i jego definicji) od Stwórcy, co widać wyraźnie na przykład u Pico della Mirandoli (1463–1494) w stwierdzeniu „człowiek jest kowalem swego losu” (łac. *homo fortunae suae ipse faber*)²⁴. W kolejnych epokach, nurtach i kierunkach coraz wyraźniej rejestrować można zwracanie się myśli humanistycznej (od Kartezjusza po Leibniza i Davida Hume’a) ku racjonalizmowi i empiryzmowi, typowemu także dla nauk biologicznych. Tu, poczynając od Thomasa Hobbesa (1588–1679), uznającego, że człowiek to „rozumny i najbardziej doskonały twór natury”²⁵, warto wskazać jeszcze koncepcję

17 ARYSTOTELES: *Polityka*. Tłum. L. PIOTROWICZ. W: IDEM: *Dzieła wszystkie*. T. 1. Warszawa 2003, s. 5; ARYSTOTELES: *Polityka*, I, 1.9. Za: H. MARKIEWICZ, A. ROMANOWSKI: *Skrzydlate słowa*. Warszawa 1990, s. 27. Przypomnijmy jednak, że za człowieka Arystoteles uważał wyłącznie mężczyznę, *politicon* zaś odnosiło się do polis, zarządzanej przez *aristoi*, wobec których pozostali mieszkańcy państwa zajmowali pozycję podrzędną, bez prawa głosu w sprawach *zoon*.

18 W. TATARKIEWICZ: *Historia filozofii*. T. 1. Warszawa 1978, s. 90.

19 Za: J. LEGOWICZ: *Zarys historii filozofii. Elementy doksografii*. Warszawa 1976, s. 68.

20 W. SZEWCZYK: *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*. Tarnów 1998, s. 26.

21 AUGUSTYN: *O Trójcy Świętej (De Trinitate; CCL 50/50A)*. Tłum. M. STOKOWSKA. Poznań–Warszawa–Lublin 1963, s. 490.

22 A.M.S. BOETHIUS: *Liber de Persona et Duabus Naturis*, ch. 3. [BOECJUSZ: *Liber de Persona et Duabus Naturis*, ch. 3.2].

23 W. TATARKIEWICZ: *Historia filozofii...*, T. 1, s. 278.

24 http://pl.wikiquote.org/wiki/Giovanni_Pico_della_Mirandola [dostęp: 10.04.2015].

25 T. HOBBS: *Lewiatan*, s. 1. Dostępne w Internecie: <https://filspol.files.wordpress.com/2010/02/hobbes-lewiatan.doc> [dostęp: 10.04.2015].

sformułowaną przez Blaise'a Pascala (1623–1662), która łączy przedmiot humanistyki z naturą i – równocześnie – radykalnie go z niej ekstrahuje: „Człowiek jest tylko trzcina, najwęższą w przyrodzie, ale trzcina myśląca”²⁶. Jeśli dodać do niej, sformułowaną mniej więcej w tym samym czasie, wizję Johna Locke'a (1632–1704), zgodnie z którą rodzimy się jako *tabula rasa* – czysta tablica, na której dopiero świat społeczny „zapisuje” swoje wpływy²⁷, uzyskujemy, w zasadzie, pełny zarys owych fundamentalnych, minionych rozstrzygnięć, dotyczących zakresu rozumienia rodzaju ludzkiego. Zdają się wytyczać je ustalenia: doskonały, rozumny twór natury/Boga/społeczeństwa. Natomiast ich ramę modalną określa „podziw” i „tajemnica”. Jeśli zatem szukać, choćby tylko w przywołanych tu filozoficznych definicjach człowieka, „człowieka” jako przedmiotu badań humanistycznych, bez względu na to, czy ich autorzy stali po stronie idealizmu czy materializmu, czy przejawiali światopogląd bardziej teocentryczny, antropocentryczny, czy policentryczny, ich centralny przedmiot – *zoon/anthropos/homo* wciąż jawił się jako „wielka rzecz”; wyposażony w duszę, ciało i rozum byt, któremu nie sposób przypisać jednej miary, nie wklajając się w inne.

Śledząc zmiany i zwroty, trudno przeoczyć, że „podziw” i „tajemnica” jako rama modalna ramy paradygmatycznej gubią swoją epistemologiczną i hermeneutyczną moc za sprawą empiryzmu i racjonalizmu dopiero w XVII stuleciu, aby wytracić siłę oddziaływania w XIX wieku, kiedy do głosu dochodzi filozofia pozytywna, której wzorcem metodologicznym stają się nauki przyrodnicze²⁸

26 B. PASCAL: *Myśli*. Tłum. T. ŻELEŃSKI (BOY). Warszawa 2000, s. 119.

27 Termin ten znany był już w średniowieczu. Wspominał o nim św. Tomasz z Akwinu, cytując trzecią część traktatu Arystotelesa *O Duszy* (1 Pars, q. 79, a 2). Użyty został także przez Duns Szkota (ok. 1266–1308), ale Duns Szkot rozumiał pojęcie *tabula rasa* w bardzo podobny sposób, co Arystoteles. Według Locke'a – któremu mylnie przypisuje się pierwsze użycie tego pojęcia – „tabula rasa” to umysł dziecka nietknięty przez żadne wpływy zewnętrzne. Podczas gdy racjoniści postulowali istnienie pewnej liczby wrodzonych idei, Locke twierdził, że umysł to coś w rodzaju pustego zbiornika, oświetlonego jedynie przez światło, które wpada z zewnątrz. Tym samym w znaczący sposób przyczynił się on do rozwoju nauk społecznych, zwłaszcza tego ich nurtu, który przyjmował prostą zależność człowieka od środowiska kulturowego, w jakim przyszło mu się narodzić. To właśnie z ograniczeniami takich rozstrzygnięć dyskutuje dzisiaj m.in. językoznawstwo, psychologia czy socjobiologia.

28 Oczywiście, nie można zapomnieć o XVIII-wiecznym empiryzmie brytyjskim Davida Hume'a i francuskim Jeana le Rond d'Alemberta, których poglądy wywarły silny wpływ na filozofię pozytywną, a którzy przez niektórych historyków filozofii (np. Władysława Tatarkiewicza) są uznawani za prekursorów pozytywizmu. Prezentowany tu szkic, zgodnie z tytułową zapowiedzią, kreśli jedynie rudymenty mapy wpływów, stąd ufam, że jego czytelnicy wybaczą mi cały szereg skrótów i uproszczeń, dalekich od szczegółowości „sztabówek”. Rzecz jasna, choć Nietzsche głosi śmierć Boga, w XIX i kolejnych wiekach nadal rozwijają się nurty filozofii człowieka i filozofii społecznej,

(August Comte). Ich spotkanie z humanistyką zaowocowało wtedy nie tylko krytyką poznania naukowego (w tym i filozofii) w wydaniu Henriego Bergsona, ale również zmianą koncepcji człowieka, do czego szczególnie przyczynił się Karol Darwin i teoria ewolucji, wpisująca człowieka w łańcuch bytów biologicznych i życia jako długotrwałego procesu, rządzącego się własną logiką. Oczywiście, pełnego tajemnic, ale równocześnie wyjaśnialnego na drodze doboru naturalnego – głównego motoru i selekcionera materii ożywionej. Za sprawą teorii *descent* (*The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, 1871) państwo, Bóg, społeczeństwo, wciąż stanowiąc ważne deskryptory definicji człowieka, zaczynają ustępować nowemu *definiendum* – zwierzęciu²⁹. Albowiem zgodnie z całym szeregiem dowodów naukowych, przedłożonych przez Darwina, człowiek przynależy do królestwa zwierząt. Jak pisze Francisco J. Ayala:

Darwin i inni dziewiętnastowieczni biolodzy znaleźli przekonujące dowody ewolucji w badaniach porównawczych żyjących organizmów, w ich rozmieszczeniu geograficznym i skamieniałych szczątkach organizmów wymarłych. Od czasów Darwina wiarygodność tych źródeł stale wzrasta, również same źródła stają się bardziej wydajne, a dyscypliny biologii, które pojawiły się niedawno – genetyka, biochemia, ekologia, etologia, neurobiologia, szczególnie zaś biologia molekularna – dostarczyły nowych, potężnych dowodów i szczegółowych potwierdzeń³⁰.

Obszar i jakość zmian, jakie nastąpiły w biologii wraz z ogłoszeniem teorii doboru naturalnego i ewolucji pozwala mówić nie tylko o zwrocie paradygmatycznym w tej dyscyplinie i innych naukach przyrodniczych, ale wręcz o rewolucji zmieniającej dotychczasowy obraz świata. Pod jej wpływy dostały się również nauki humanistyczno-społeczne. Rozważając zatem dzisiaj zwrot biologiczny w ich obrębie, warto pamiętać, że sięga on dość daleko w przeszłość, choć skutki fali uderzeniowej, wywołanej wybuchem teorii *descent* i *origin*, z prawdziwą mocą zdają się docierać do nas dopiero teraz. „Teraz” jest, rzecz jasna, względne, co doskonale uwidaczniają zgromadzone tu teksty, odnoszące się tyleż do aktualnie realizowanych eksperymentów bio-artowskich i cyberkultury, czy humanistyki „oksyepistemicznej” i posthumanistyki, co do znacznie starszych rozstrzygnięć o reperkusjach darwinizmu (socjobiologii, etologii, memetyki) dla myśli humanistyczno-społecznej. Uważny czytelnik łatwo rozpozna czasowe przedziały

nie rezygnujące z ducha i materii, Boga, *res cogitans* itd., co doskonale obrazują liczne podręczniki, leksykony, encyklopedie i historie filozofii.

29 C. DARWIN: *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, s. 386. Dostępne w Internecie: <http://darwin-online.org.uk/> [dostęp: 5.04.2015].

30 F.J. AYALA: *Dar Karola Darwina dla nauki i religii*. Tłum. P. DAWIDOWICZ. Warszawa 2009, s. 75.

wpływów lub wybierze najbardziej dla siebie interesujące. Moim zadaniem jest próba stworzenia „legendy” tej mapy, klucza do jej czytania, stąd najistotniejszym zadaniem wydaje się wskazanie przynajmniej najwyraźniejszych, umownych znaków kartograficznych – tu: koncepcji biologicznych, które zaważyły na mapy tej wykreślanie oraz zarysowanie terytoriów, na których koncepcje te są obecne.

Francuski antropolog Edgar Morin, rozważający już w latach 70. XX wieku analogiczny problem wpływu biologii na nauki społeczno-humanistyczne, uznał, iż można go sprowadzić do serii „objawień”, z których najważniejsze to objawienie ekologiczne, objawienie etologiczne oraz objawienie biosocjologiczne³¹. Z każdym z nich (na swój sposób profetycznie) wiąże on pojawienie się nowej świadomości. W przypadku pierwszego, świadomości „Natury jako globalnego organizmu, jakiegoś bytu macierzystego”³², który to byt z racji ustaleń biologów przestaje być „romantyczną aberracją”, ale ujawnia coś bardzo dla nas istotnego, co dopiero zaczynamy odkrywać: „Znaczy to – pisze – że zależność/niezależność człowieka mieści się w dwóch nałożonych na siebie i wzajem uzależnionych poziomach: ekosystemu społecznego i ekosystemu przyrodniczego”³³. Z drugim łączą odkrycie, „że zachowanie się zwierzęcia jest zarazem organizowane i organizujące. [...] Zwierzęta komunikują się, tj. zachowują w sposób, który odbierany jest jako przekaz oraz rozumieją pewne swoiste zachowania jako przekazy”³⁴. Zachowania symboliczne i rytualne zwierząt, poświadczające „istnienie komunikacji na temat komunikacji (metakomunikacji)”³⁵, a zatem istnienie skomplikowanego obszaru semiotycznego, muszą dokonać, w przekonaniu Morina, głębokiej zmiany tyleż ludzkiego pojmowania zwierzęcia, co miejsca gatunku *homo sapiens* na mapie świata. Objawienie biosocjologiczne ujawnia jego zdaniem kolejną prawdę posadami tego świata wstrząsającą. „Ludzkiego porządku społecznego nie można już przeciwstawiać bezładnym zachowaniom zwierząt”³⁶, albowiem

społeczeństwo ludzkie jawi się jako odmiana i wynik zdumiewającego rozwoju przyrodzonej socjalności natury; jeśli zaś tak, to socjologia – nauka o ludziach – traci swój zaściankowy charakter i staje się ukoronowaniem socjologii ogólnej, staje się zatem nauką przyrodniczą³⁷.

31 Zob. E. MORIN: *Zagubiony paradygmat – natura ludzka*. Tłum. R. ZIMAND. Warszawa 1977, s. 44–53.

32 Ibidem, s. 45.

33 Ibidem, s. 46.

34 Ibidem, s. 47.

35 Ibidem, s. 48.

36 Ibidem, s. 51.

37 Ibidem.

Do przedstawionych rozpoznań Edgara Morina nawiązuje na naszym gruncie Jacek Lejman w wydanej w 2008 roku książce *Ewolucja ludzkiej samowiedzy gatunkowej*³⁸.

Uzupełnia on presumpcje francuskiego badacza o wiedzę, jaką uzyskała biologia po Morinie, zatem o osiągnięcia i rozpoznania z lat 80. i 90. XX stulecia. W moim przekonaniu, mimo kolejnych dokonań biologii (ekologii, etologii, socjobiologii, genetyki), trafnie wskazywanych przez Lejmana, stara (?) typologia Morina nadal zachowuje jednak swoją sprawczość i moc objaśniającą. W istocie to nadal trzy wskazane przez niego objawienia biologii determinują aktualne przeobrażenia zachodzące w naukach humanistyczno-społecznych. Jednak dzisiaj nie prezentują się one w tak „czystej” postaci, jak postrzegał to jeszcze Morin. Koncepty ekologiczne poczynają się splatać z etologicznymi i socjobiologicznymi, definicje życia z teorią symbiogenezy i samoorganizacji Gai, holistyczne podejście z redukcjonizmem teorii samolubnego genu i memu, a ewolucja replikatorów ze sztucznym życiem, sztuczną inteligencją i epigenezą. Do szczególnie wpływowych należy aktualnie również intensywnie rozwijana neurobiologia, wiążąca się z ważnymi dla humanistyki pytaniami o umysł, świadomość, jaźń i tożsamość, zatem do wskazanych należałoby z pewnością dodać objawienie neurobiologiczne (czy – neuronaukowe)³⁹. Na horyzoncie pojawia się również, jeszcze słabo rezonujące w humanistyce, choć już czytelne u Rosi Braidotti, objawienie epigenetyczne⁴⁰, którego podstawy konstruuje brytyjski biolog, Rupert Sheldrake, proponujący hipotezę przyczynowości formatywnej, zgodnie z którą: „Chemiczne i biologiczne formy powtarzają się nie dlatego, że zdeterminowane są przez niezmiennie prawa czy wieczne formy, lecz z powodu przyczynowego wpływu podobnych form wcześniejszych”⁴¹.

Punktując więc główne strefy wpływów/koncepty biologii minionego półwiecza na przeobrażenia współczesnej humanistyki, należałoby tu wymienić:

- naukową syntezę ewolucji gatunku ludzkiego (od biogeografii Jareda Diamonda po genetykę populacyjną Luigi Cavalli-Sforzy);

38 Zob. J. LEJMAN: *Ewolucja ludzkiej samowiedzy gatunkowej*. Lublin 2008.

39 Jest to także zdanie D. Bachmann-Medick, wyłożone w jej ważnej pracy *Cultural Turns*, z której nieco *à rebours* zaczerpnięto także tytuł tego tomu. Zob. D. BACHMANN-MEDICK: *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*. Tłum. K. KRZEMIENIOWA. Warszawa 2012.

40 W 2003 roku, a więc w chwili zamknięcia zwieńczonego sukcesem Human Genome Project, powstał Human Epigenome Project, koordynujący i wspierający badania w rozwijającej się epigenetyce. Dostępne w Internecie: <http://www.ucl.ac.uk/cancer/medical-genomics/humepiprjct> [dostęp: 12.04.2015].

41 R. SHELDRAKE: *Nowa biologia. Rezonans morficzny i ukryty porządek*. Tłum. M. FILIPCZUK. Warszawa 2013, s. 140.

Indeks nazwisk

- A**
Abramović Marina 304, 306–315
Abriszewski Krzysztof 275–279
Adriaans Pieter 216, 222
Agamben Giorgio 18
Aitchison Jean 137, 140, 143
Alers Vivyan 164–165, 173
Alichniewicz Anna 38, 46
Allen John S. 131, 143, 273, 278
Amsterdamski Piotr 18, 20, 195, 210,
216, 222, 284–285, 300–301
Antkowiak Jacek 146, 161
Anzalone Marie E. 166–167, 175
Arluke Arnold 31, 45
Armbruster Karla 102
Arnett Anne B. 165, 175
Arystoteles 11–12, 20, 31, 181
Arzt Volker 143
Assmann Jan 205–208, 210
Atran Scott 18
Attali Jacques 276, 278
Augustyn z Hippony, św. 11, 20
Aunger Robert 18, 20
Ayala Francisco J. 13, 20
Ayers Joe 274, 341
Ayres Jean A. 163–166, 173
- B**
Bachmann-Medick Doris 15, 20,
89, 91, 193, 209
Bachofen Johann Jakob 197
Bachtin Michail 53, 257–258
Bacon Francis 32–33, 44
Bakke Monika 17, 20, 71–72, 74, 77,
80, 90–91, 316, 339
Banasiak Bogdan 263, 279
Barabanow Oleg 51, 60
Baranowska Małgorzata 152, 160
Barański Jarosław 149, 161
Barcz Anna 95, 112
Bard Alexander 264, 278
Bargielska Justyna 326, 329, 339
Barkow Jerome 18
Barnard Alan 10, 20, 199, 209
Batur Wojciech 8, 21
Baudrillard Jean 318, 339
Bauer Joachim 178–180, 186
Baum Carolyn 168, 174
Beck Benjamin B. 31, 45
Becker Alexander 224, 244
Bednarek Joanna 63, 71, 73–74, 78,
80
Bednarek Stefan 90–91
Beer Stafford 269
Bendelow Gillian A. 149, 160
Benedict Ruth 28–29, 45, 198, 209
Ben-Jacob Eshel 287, 290, 296
Bentham Jeremy 33, 36, 39

- Benthem Johan, van 216, 222
 Bergson Henri 13, 44
 Bernatowicz Małgorzata 252, 259
 Berners-Lee Tim 265
 Betley Monika 192, 209
 Bhohti Anoo 164, 173
 Białkowski Grzegorz 283
 Białocerkiewicz Jan 48–49, 60
 Bibrowski Mieczysław 28, 45
 Bickerton Derek 131–132, 141, 143
 Biedrzycki Mariusz 217, 222
 Bielicki Tadeusz 87–88, 90–92
 Bieszczad Lilianna 312, 315
 Birkenbihl Vera F. 243
 Birmelin Immanuel 143
 Bjarneskans Henrik 215, 218–219, 222
 Blackmore Susan 18, 192–193, 195, 207, 209, 218, 220–222, 225, 227, 229, 232, 234, 240, 243, 273
 Bloom Paul 131
 Boas Franz 198, 200
 Bodzioch-Bryła Bogusława 316, 339
 Boecjusz, właśc. Anicius Manlius Severinus Boethius 11, 20
 Boesch Christophe 85, 92
 Bogatyriewa I.I. 48
 Bogdan Katarzyna Emilia 111, 114
 Bogdanowicz Marta 166, 173
 Bogusławski Andrzej 142–143
 Borkowski Wojciech 212, 215–216, 220–222
 Bortnowska Halina 156, 161
 Bougard M.M. 216
 Boyd Robert 18
 Boyer Christine 266, 269–270, 278
 Boyer Pascal 18
 Brah Avtar 252, 258
 Braidotti Rosi 15, 18, 71, 78, 80, 96
 Branicki Wojciech 18, 21
 Bratkowski Piotr 318, 339
 Breitenstein Rolf 232, 236, 242–243
 Bricmont Jean 195, 210, 285, 300
 Brillouin Leon 216
 Brockman John 18, 20, 201, 210, 282, 284–285, 287, 291, 297, 300–301
 Brodie Richard 192–194, 209, 215, 219, 221–222
 Brodwin Paul E. 157, 161
 Bromboszcz Roman 10, 278
 Brown Ted 164, 168, 173–174
 Brzeziński Tadeusz 155, 161
 Budding Deborah 163, 170, 174
 Buell Lawrence 93, 106, 112
 Bühler Karl 53
 Bunsch Karol 155, 161
 Burlak Swietłana 48
 Burr Peter 310
 Buss David 18, 225
 Buszew Stanisław 49, 60
 Callister Lynn Clark 147, 160
 Calvin William 131, 228
 Camilli Gregory 164, 175
 Canclini Néstor García 254, 258
 Canevacci Massimo 256, 258
 Caravaggio Michelangelo Merisi, da 303
 Carrithers Michael 29, 45
 Carson Rachel 104, 112
 Carter Mark 163–165, 173–174
 Castells Manuel 263, 271, 279
 Cavalli-Sforza Luigi 15, 18, 20, 193, 209
 Celiński Piotr 262, 279, 311, 313
 Cendrowska Barbara 96, 114
 Cermak Sharon A. 166–167, 175
 Ceronetti Guido 155, 159–160
 Cervero Fernando 150, 152–153, 159–160

- Chałacińska Halina 48, 61
 Charkiewicz Aleksandr Aleksandro-
 vič 216
 Chmiel Krystyna 26, 45
 Chomsky Noam 131
 Chorąży Mieczysław 214, 222
 Christiansen Charles 168, 174
 Chrobak Marzena 78, 80
 Churchland Patricia 18, 82–84, 86,
 88, 91–92
 Chwin Stefan 156, 160
 Clarke Roger 255–256, 258–259
 Clinton Bill 269
 Collini Stefan 283–284, 300
 Comte August 13, 120
 Coombes Annie E. 252, 258
 Copfer Zachary 281–301
 Corbalis Michael 131
 Cosmides Leda 18
 Coupe Laurence 93, 102, 113–114
 Crick Francis 8, 20, 201
 Cronin Helen 18
 Curie-Skłodowska Maria 8
 Curtin Deane 107, 112
 Cypriański Piotr 314
 Czarnacka Agata 71, 80
 Czekanowicz Anna 146, 161
 Czerniak Stanisław 122, 129
 Czyżewska Danuta 9, 21
 Czyżowski Mariusz 328, 339

Ć
 Ćwikiel Agnieszka 316, 339

D
 D'Alausio Faith 274, 279
 Da Vinci Leonardo 286, 289, 292,
 297, 300
 Dahlbom Bo 194, 209
 Daly Mary 104, 112
 Damasio Antonio 16
 Darwin Karol 13, 19, 20, 31, 36, 89,
 122–127, 129, 177, 183, 186, 192,
 197, 230, 289, 292, 297
 Davis Ed 18
 Davis Erik 192, 209
 Dawidek-Gryglicka Małgorzata
 332
 Dawidowicz Piotr 13, 20
 Dawkins Richard 10, 16–17, 20,
 124–125, 185–186, 191–197, 204,
 206–207, 209–211, 214–215, 218–
 222, 228–230, 232, 234–235
 Deacon Terrence 131
 Deleuze Gilles 18–19, 71
 Dennett Daniel C. 10, 18, 20, 193–
 194, 209, 225, 228–229, 232
 Derrida Jacques 18, 263, 265, 279
 Desai Shivani 165, 175
 Devlin Keith 216, 222
 Diamond Irene 99, 105, 114
 Diamond Jared 15, 25, 42, 45
 Dickstein Szymon 177, 186
 Dijk Jan, van 263, 279
 Dikker Suzanne 308, 310–311
 Distin Kate 221–222
 Dobrogowski Jan 149
 Dobzhansky Theodosius 9, 20, 120
 Domańska Ewa 16–20, 90, 94–95,
 97, 112
 Domżał Teofan M. 149, 160
 Donald Merlin 131
 Dörner Dietrich 225
 Dress Andreas 144
 Drewnowski Tadeusz 65, 80
 Druckrey Tim 240, 243
 Drygas Aleksander 155, 161
 Duch Włodzisław 302, 306, 313
 Dunayer Joan 42, 45
 Dunbar Robin 131, 143
 Dunn Winnie 168, 173–174

Duraj-Nowosielska Izabela 199,
210
Durham William 229
Dyens Olivier 258–259
Dyson Georg B. 18, 192, 209
Dzierzgowska Anna 102, 113
Dzięcioł Katarzyna 131, 143, 273,
278

Eco Umberto 51, 53
Ehrman Bart D. 126, 128
Einstein Albert 220–221, 289, 292,
297
El Greco, właśc. Dominikos Theoto-
kopulos 303
Elger Christian E. 240
Elliot Robert 40, 45–46
Estok Simon 105–106
Evans-Pritchard Edward 198

Fajfer Zenon 316, 321–324, 327,
329–330, 334–340
Fal Andrzej 158, 161
Falski Maciej 208–209
Faludi Susan 102, 105, 113
Faryno Jerzy 202, 209
Feinstein Amiel 216
Feldman Marcus W. 18, 20, 193, 209
Ferry Luc 33, 35–36, 38, 45
Fiałkowski Konrad 88, 90–92, 131
Fiedorczuk Julia 99, 101, 113
Filiciak Mirosław 252, 259
Filipczuk Magdalena 15, 21
Fischer-Lichte Erika 303–304, 306,
308, 313
Fitch Tecumseh 131
Floreano Dario 268, 279
Floridi Luciano 216, 222
Fogassi Leonardo 178–179, 186
Ford Brian J. 47, 60

Foucault Michel 55, 184, 186
Fourie Emily 165, 175
Fouts Roger 31, 45
Fox Cara 168, 170, 172, 174
Franciszek z Asyżu, św. 31
Francuz Piotr 303, 306, 313–314
Frazer James Georg 194, 197
Freud Sigmunt 252
Friederici Angela D. 240
Fromm Erich 156, 161
Fromm Harold 93, 114
Futuyma Douglas J. 9, 19, 21, 125,
128

Gaard Greta Claire 101, 103–104,
106, 111–113
Gajewska Agnieszka 63, 80 96, 114
Gallese Vittorio 179, 312
Gandhi Mahatma 35, 43
Gare Arran 40, 45–46
Garrard Greg 94, 99, 102, 106, 113
Geertz Clifford 199, 202, 209
Gillette Craig S. 164, 174
Gleason Jean Berko 139, 143
Gliwicz Joanna 215, 222
Glottfelty Cheryl 93, 114
Goethe Johan Wolfgang 176, 225
Good Byron J. 157, 161
Good Mary Jo 157, 161
Goodall Jane 85–86, 91–92
Goodnight Charles 125
Gould Stephen Jay 123, 125, 128
Gourhan Leroi 28
Grabowski Janusz 123, 128
Grajewski Wincenty 49, 60, 257–258
Grau Oliver 283, 286, 300
Gray John D. 18
Grey Walter 268
Griffin Donald R. 137, 143
Griffin Susan 104–105, 113

Gromkowska Agnieszka 317, 326, 339
 Grónnevik Bjarne 215, 218–219, 222
 Gryko Czesław 26, 37, 45
 Guattari Félix 18
 Guczalska Katarzyna 92
 Gutman Sharon A. 164–165, 170, 172, 174
 Guzowska-Dąbrowska Małgorzata 178, 186
 Gwóźdź Andrzej 312, 315, 318, 339

Hadi Stephanie 170, 172, 175
 Halfacree Gareth 263, 279
 Hallayan Hussain 278
 Halt Christine 236, 244
 Hamilton Cynthii 105
 Hamilton William D. 87, 89
 Hämmerlein Moritz 236, 242, 244
 Hammilton Nial 290, 296
 Haraway Donna 18, 63, 71, 73–74, 77, 79–80
 Harris Julia 165, 175
 Hart Stephen 138, 143
 Hartley Ralph 216
 Hasson Uri 310, 314
 Hauser Marc 131
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 123, 128
 Heise Ursula K. 93, 106, 112
 Heisler Prudence 164–165, 170, 172, 174
 Heller Michał 216, 223, 284, 288, 300
 Henke Christoph 238–239, 244
 Heraklit z Efezu 196
 Herzog Werner 273
 Hetmański Marek 216, 222
 Heylighen Francis 215, 222

Hilgier Marek 153, 161
 Hill Susanna S. 165, 175
 Hirose Shiego 274
 Ho Emily S. 170, 172, 175
 Hobbes Thomas 11, 21
 Hoffman Antoni 8, 20
 Hofstadter Douglas 18
 Hohol Mateusz 82–84, 91
 Hölderlin Friedrich 330
 Holland Kerry 168, 170, 172, 174
 Hołówka Jacek 200, 210
 Hołówka Teresa 30, 45
 Honet Roman 328, 339
 Horecka Aleksandra 142, 143
 Huggin Graham 94, 113
 Hull David 18
 Hume David 11–12, 36
 Hutchins Michael 31, 45
 Huxley Julian 9

Iacoboni Marco 313–314
 Ihnatowicz Edward 286
 Ingarden Roman 216
 Iwanow Wiaczesław Wsiewołodo-
 wicz 49, 53–54, 60
 Izotow Andriej I. 48, 60

Jacob François 9
 Jacyno Małgorzata 252, 259
 Jadacki Jacek 142–143, 217, 223
 Jagodzińska Maria 221–222
 Jakobson Roman 53
 Jamieson Dale 40, 45
 Janiak-Osajca Agnieszka 58, 60
 Janowska Katarzyna 156, 160
 Jansen Vincent A. 133, 144
 Jansen-Campbell Lauri A. 158, 161
 Janus Elżbieta 202, 209
 Jasińska-Kania Aleksandra 183, 186, 197, 209

Jawłowska Aldona 252, 259
Jenkins Henry 251–252, 259
Jones M. Tim 268, 273–275, 279
Jones Stevens 284

Kac Eduardo 251, 291
Kaczmarek Kamil M. 120, 126, 128
Kaiser Erika M. 164, 174
Kalat James W. 143
Kaleta Tadeusz 47, 60
Kamińska Magdalena 193, 209
Kanajew Iwan 53
Kant Immanuel 33–34, 36
Kapela Jaś, właśc. Kapela Jan 318, 340
Kartezjusz, właśc. Descartes René 11, 32–35, 216, 222
Kasprzysiak Stanisław 155, 160
Kempny Marian 252, 259
Kepes György 286
Kerckhove Derrick, de 38, 45, 255, 259
Kheel Marti 105
Khun Thomas 8
Kiełczewski Dariusz 102, 113
Kierul Jerzy 192, 209
King Ynestrý 105
Kirby Simon 131, 143
Klawiter Andrzej 306, 314
Kleinman Arthur 157, 161
Klisowska Małgorzata 283, 300
Kluckhohn Clyde 199
Kluszczyński Ryszard W. 252, 259, 261, 264–267, 279, 286–288, 300
Klak Tadeusz 65, 80
Koch Christian 240
Kocur Mirosław 312, 314
Kofler Edward 216
Komarova Natalia L. 144
Komendant Tadeusz 184, 186

Konieczny Jacek 263, 279
Koomar Jane A. 163, 174
Korbel Janusz 101, 113
Kordys Jan 49, 60
Kornatowski Wiktor 33, 44
Koziol Leonard F. 163, 170, 174
Kozłowski Tomasz 181, 186
Kozubski Wojciech 149, 161
Krajewski Władysław 282, 300
Krakauer David C. 144
Krasnych Wiktoria W. 48, 60
Kroeber Alfred Louis 199
Kronenberg Anna 99–101, 103, 113
Kropaczewski Krzysztof 48, 61
Kryczyńska-Pham Anna 205, 208
Krzanowska Halina 125, 128
Krzemieniowa Krystyna 15, 20, 89, 91, 193, 209,
Krzemień-Ojak Sław 312, 315
Krzysztofek Kazimierz 317, 340
Krzyżanowski Dominik 158, 161
Kuczkowski Krzysztof 324–325, 340
Kull Kalevi 50–55, 57–59, 61
Kurcz Ida 131, 133, 139, 143
Kurth-Schai Ruthanne 110, 113
Kwade Elżbieta 240, 244
Kwiatek Łukasz 83–84, 91

Lacey Bruce 286
Lachowska Dorota 123, 129
Lakoff George 18
Lamarck de, Jean-Baptiste 7, 9, 21
Lambert Paul 112–113, 123
Laming Anette 28, 45
Lane Shelly J. 166–167, 175
Langton Chris 275
Latour Bruno 18, 71, 73–74, 80, 275, 279
Laurent John 191
Leary Mark R. 157–158, 161

- Lee Whorf Benjamin 30, 45
 Legler Gretchen T. 94, 114
 Legowicz Jan 11, 21
 Leibniz Gottfried Wilhelm 11, 233, 241
 Lejman Jacek 15, 21, 25, 30, 37–38, 41, 45, 47, 61
 Lekszycki Paweł 327
 Lenski Gerhard 119, 128
 Leong Han Ming 163–165, 173–174
 Lessig Lawrence 255
 Lévi-Strauss Claude 28, 30, 45, 51, 201–202, 208–209
 Lévy-Bruhl Lucien 30
 Liberski Paweł P. 149, 161
 Lightfoot David 142–143
 Linton Ralph 183, 186, 197, 209
 Lipa Michał 192, 209
 Locke John 12
 Loer Joseph R. 109, 114
 Lorenz Konrad 16, 38, 45, 90
 Love Glen A. 93, 95, 114
 Lovelock Gaja James 16
 López Francisco 304
 Lubański Mieczysław 216, 222–223
 Luhmann Christian 240
 Lumsden Charles J. 193, 209
 Lurquin Paul F. 18, 21
 Lynch Aaron 217, 223

Łomnicka Zofia 192, 210
 Łotman Jurij 51–59, 61, 202, 206, 209
 Łukasik Andrzej 143

MacDonald Geoff 157–158, 161
 Madaliński Michał 8, 21
 Maeterlinck Maurice 191
 Malewska Hanna 156, 161
 Malina Frank 286
 Malina Roger 286
 Malinowski Bronisław 198–199, 209
 Malsburg Christoph, von der 240
 Malthus Thomas 123
 Małecki Wojciech 72, 81
 Mandelker Amy 53
 Manovich Lev 311, 314
 Maple Terry L. 31, 45
 Maran Timo 51
 Marco Elysa J. 165, 175
 Marek Natalia 82, 91
 Margulis Lynn 16, 76, 80
 Markiewicz Henryk 11
 Markiewicz Piotr 303, 305, 314
 Marody Mirosława 263, 279
 Marsden Paul 18, 192–193, 210
 Marzęcki Józef 30, 46
 Maslow Abraham H. 177
 Matiussi Claudio 268, 279
 Matuszewska Katarzyna 135, 143
 Mauss Marcel 30, 45
 Maxwell James Clerk 286
 May-Benson Teresa A. 163, 174
 Mayenowa Maria Renata 202, 209
 Mayr Ernst 8–9, 21, 120, 125, 128–129
 Mayzner-Zawadzka Ewa 149, 160
 Mazur Marian 216–217, 223
 Mazur Roman 149, 161
 McCreedy Paula 164–165, 170, 172, 174
 McGrew William C. 85, 92
 McLuhan Marshall 38, 45, 262, 279
 McQueen Alexander 278
 Mead Margaret 200, 210
 Meckelburg Ernst 144
 Mecner Paweł 133, 144
 Mencwel Andrzej 41, 46
 Menzel Peter 274, 279

Menzel Randolph 240
 Merchant Carolyn 102, 104, 114
 Méro László 237–238, 244
 Mersch Peter 232, 244
 Mestrovic Stjepan 326, 340
 Metzger Bruce Manning 126, 128
 Michael Nehls 232
 Mikos Jarosław 17, 21, 192, 210, 221, 223
 Mill John Stuart 39, 45
 Miller Geoffrey 16, 18, 131, 144
 Miller Lucy Jane 166, 167, 170, 174–175
 Millikan Ruth Garrett 229–230, 244
 Minc Zara 54
 Miś Andrzej 33, 45
 Miś Hanna 33, 45
 Mitchell William J. 264, 266, 269, 279
 Mizielińska Joanna 102, 114
 Montaigne Michel 32
 Monyer Hannah 240
 Morgan Lewis Henry 197
 Morin Edgar 7, 14–15, 21
 Morris Charles 51, 53
 Morris David 151, 158–159, 161
 Morris Desmond 26, 28, 38, 45, 47, 61
 Morus Tomasz 32
 Mozgowej John 59, 61
 Mozgowej John P. 59
 Mucharski Piotr 156, 160
 Mukherjee Pratik 165, 175

Naisibitt John 288, 300
 Naisibitt Nana 288, 300
 Narvesona Jan 40, 45
 Nau Heino H. 224, 244
 Neumann John, von 88
 Newton Izaak 286

Nietzsche Fryderyk 12, 34
 Nijakowski Lech M. 277, 279
 Nin Anais 96, 114
 Nishida Toshiada 85, 92
 Niyogi Partha 144
 Norton Bryan 31, 45
 Nowak Agnieszka 119, 129
 Nowak Andrzej 212, 215, 216, 220–222
 Nowak Martin 131, 133, 144
 Nowak Tomasz 137, 144
 Nowicka Ewa 212, 223
 Nusbaum Józef 177, 186

Oberman Lindsay 180, 186
 Ochab Martyna 159–160
 Olszański Grzegorz 316, 326, 328–331, 340
 Oostrik Matthias 308, 310, 314
 Orenstein Gloria Feman 99, 105, 114
 Ossowska Maria 39, 45
 Osten Elizabeth T. 166–167, 175
 Ostolski Adam 79–80
 Ostromecka Helena 8, 21
 Owen Julia P. 165, 170, 172, 175

Papastergiadis Nikos 251, 259
 Parker K. Langloh 112–113
 Parsons Talcott 120
 Pascal Blaise 12, 21
 Pask Gordon 269
 Pawlicka Urszula 332
 Pawluś Kamila 263, 279
 Payne Malcolm 158, 161
 Peirce Charles 48, 51, 53
 Philips David P. 176
 Philips Douglas 288, 300
 Piątek Zdzisława 26, 31, 45, 144
 Piątkowski Włodzimierz 149, 161

- Picasso Pablo 289–290, 292, 296, 297, 303
- Pickering Andrew 269
- Pico della Mirandola Giovanni 11, 21
- Pietraszko Stanisław 90–91
- Pinker Steven 18, 119, 129, 131, 144
- Piotrowicz Ludwik 11, 20
- Piotrowski Robert 192, 209
- Plant Judith 105
- Platon 11, 32
- Plotkin Henry C. 10, 18, 21
- Plotkin Joshua B. 133, 144
- Plumwood Val 95, 114
- Plutarch z Cheronei 31
- Podgórní Łukasz 316, 332, 340
- Pollick Amy S. 136, 144
- Pollock Nancy 166, 175
- Porfiriusz 31
- Potiguara Eliane 111, 114
- Prigogine Illya 58
- Prokopiuk Jerzy 29, 45, 198, 209
- Protagoras z Abdery 11
- Przybysz Piotr 303, 305, 306, 314
- Przyrowski Zbigniew 167, 175
- Pufendorf Samuel, von 197
- Puff Melanie 257, 259
- Puppel Stanisław 48, 61
- Q**uêtelet Lambert 123
- R**adomski Norbert 192, 209, 218, 222, 228
- Radwan Jacek 125, 128
- Rakowski Tomasz 148, 161
- Ramachandran Vilayanur 16, 180, 186, 303, 312, 314
- Ratner Nen Bernstein 139, 143
- Rattasepp Silver 51
- Razak Arisiki 105
- Rączaszek Joanna 181, 186
- Reber A. 50, 61
- Regan Tom 40, 45
- Reinhard Wolfgang 146, 153–154, 161
- Reuter Gerson 224–228, 244
- Reynolds Vernon 85, 92
- Reznikowa Żanna I. 48, 61
- Rich Adrienne 102, 114
- Riley Mike 263, 279
- Rizzolatti Giacomo 178–179, 186, 305, 312
- Rolston Holmes 40, 45
- Romanowski Andrzej 11
- Romero Diana Villanueva 98, 114
- Rond d'Alembert, le Jean 12
- Rorty Richard 71, 81
- Rosiek Stanisław 146, 161
- Rösler Frank 240
- Ross Ashby 216
- Roth Gerhard 240
- Rousseau Jan Jakub 33, 34, 36
- Roux Jean-Paul 78, 80
- Rowan Andrew 31, 45
- Różewicz Tadeusz 64, 66
- Rubin Edgar 303
- Ruckert Felix 304, 313
- Runciman Walter G. 124–126, 129
- Rybicki Paweł 34, 46
- Ryszkiewicz Marcin 18, 20, 76, 80, 300–301
- S**aciuk Robert 156, 161
- Sacks Oliver 16
- Sagan Carl 288, 300
- Sakowicz Eugeniusz 29, 46
- Salt Henry 39
- Sandberg Anders 215, 218–219, 222
- Sanderson Stephen 119, 129
- Sapir Edward 30, 46

- Saussure Ferdinand, de 53
 Savage-Rumbough Sue 131
 Schaefer Carol 111, 114
 Schechner Richard 304, 306–307
 Scheich Henning 241
 Scheler Max 30, 46, 122, 129
 Schöffner Nicolas 286
 Schopenhauer Artur 34
 Schöpf Christine 250, 258–259, 286
 Schreder Michel 47
 Schreider Jurij 56
 Schurz Gerhard 232–235, 244
 Schweber Silvan S. 123, 129
 Schweitzer Albert 34–36
 Sebeok Thomas A. 48, 50, 51, 54, 59
 Semon Richard 191
 Sessions Robert Alan 97
 Shannon Claude E. 216–218, 223, 268, 269,
 Shannon Tom 286
 Sheldrake Rupert 15, 21
 Shilling Chris 149, 161
 Shiva Vandany 105, 108
 Shugar Grace Wales 144
 Shusterman Richard 71, 72, 80
 Sikorski Wiktor 38, 45
 Sikorzyńska Anna 171, 175
 Silbert Lauren J. 309–310, 314
 Simpson George Gaylord 9
 Singer Peter 18, 38–39, 43, 46
 Singer Wolf 224–225, 231–232, 241, 244
 Sitek Wojciech 287, 300
 Skinner Burrhus Frederic 228
 Skolimowski Henryk 37, 100
 Skoneczny Marek 17, 20, 185–186, 194, 209, 211, 222,
 Skowrońska Marta 149, 161
 Sławek Tadeusz 146, 152, 161
 Sławiński Janusz 263, 279
 Smith Adam 123
 Smith Huston 277, 279
 Smith John Maynard 8, 21
 Smoczyńska Magdalena 144
 Smoleńska Elżbieta 102, 114
 Smolin Lee 9, 10, 21
 Snow Charles Percy 281–287, 291, 297, 300
 Snow Pamela C. 168, 170, 172, 174
 Sobol Agnieszka 328
 Soderqvist Jan 264, 278
 Sokal Alan 195, 210, 285, 300
 Sokolski Jacek 90, 91
 Sokołowska Anna 103, 114
 Sokołowska Magdalena 149, 161
 Sommer Volker 225, 231, 244
 Sorokin Pitirim A. 26, 37
 Spencer Herbert 120–121
 Spengler Oswald 30, 46
 Sperber Dan 18
 Spinazzola Joseph 164, 174
 Spretnak Charlene 105
 Stalmaszczyk Piotr 131, 144
 Stankiewicz Sebastian 71, 80
 Stanosz Barbara 30, 216, 222
 Stańczyk Xawery 318–319, 326–327, 340
 Starhawk 99, 101, 103, 105, 111, 114
 Stasiak Halina 198, 209
 Stawarz Weronika 283, 300
 Stegmüller Dagmar 224, 244
 Stelarc, właśc. Stelios Arcadiou 255
 Stengers Isabella 58
 Stephen Matthews 144
 Stephens Greg J. 310, 314
 Stephenson Jennifer 163–165, 173–174
 Stevens Elizabeth F. 31, 45
 Stępnik Andrzej 212–213, 221, 223
 Stocker Gerfried 250, 258–259, 286

- Stoinski Tara S. 31, 45
 Stokowska Maria 11, 20
 Stone Linda 18, 21
 Strube Gerhard 225
 Suchowierow Anton W. 49
 Sugiyama Yukimaru 85, 92
 Symon Donald 18
 Szacka Barbara 145
 Szacki Jerzy 8, 21, 120, 129
 Szahaj Andrzej 71, 81
 Szaniawski Klemens 217–218, 223
 Szarski Henryk 125, 128
 Szaruga Leszek 286, 301
 Szathmáry Eörs 8, 21
 Szawarski Zbigniew 40–41, 46
 Szczeklik Andrzej 154, 161
 Szczepaniak Mikołaj 263, 279
 Szewczyk Władysław 11, 21
 Szkot Duns 12
 Szubert Mateusz 157, 161
 Szwajcer Piotr J. 192, 209, 285, 300
 Szymański Sebastian 10, 20, 199, 209, 263, 279
 Szymborska Wisława 196

Śłaga Szczepan W. 216, 223
 Śliwiński Piotr 320, 340
 Świderek Jolanta 31, 46
 Świetlicki Marcin 319–321, 328, 340
 Świrszczynska Anna 64–77, 79, 81

Tanalska-Przyłęba Anna 29, 45
 Taranek Maciej 333, 339, 340
 Taranowicz Iwona 158, 161
 Tarde Jean-Gabriel 193
 Tatarkiewicz Władysław 11–12, 21
 Taylor Dorceta E. 110, 114
 Taylor Paul W. 26, 46
 Tchoń Krzysztof 274, 279
 Tembrock Gunter 144

 Tempczyk Michał 18, 20, 300, 301
 Thomas Eric 160
 Thomas Keith 40
 Thornbert Karen 93, 106, 112
 Thorpe William H. 181, 182
 Thorwald Jurgen 155, 161
 Tiffin Helen 94, 113
 Timoszyk Anna 58, 60
 Tomasello Michael 131, 181, 186
 Tomasz z Akwinu, św. 11–12
 Tooby John 18
 Turopolski Witold 18, 20, 300–301
 Turowski Aleksiej 51
 Turski Piotr 192, 194, 209, 215, 222
 Tutin Caroline E. G. 85, 92
 Tylor Edward Burnett 197, 210
 Tymieniecka-Suchanek Justyna 61

Uexküll Jakob Johann, von 47, 55, 57, 59
 Uexküll Thure, von 50, 59,
 Ulay, właśc. Frank Uwe Laysiepen 304, 307
 Ulicka Danuta 49, 60
 Upton Eben 263, 279
 Urbanek Dorota 184, 186
 Urbanik Kazimierz 216
 Uspieński Boris 202, 206, 209

Vargas Sadako 164–175
 Vernadskij Vladimir Ivanovič 8
 Vertes Joan 170, 172, 175
 Vetulani Jerzy 86–88, 90–92

Waal de Frans 16, 136, 144
 Wacewicz Sławomir 131, 144
 Walbam Katherine M. 165, 170, 172, 175
 Waloszczyk Konrad 36, 39, 46
 Walter Chip 141, 144

- Walter Natasha 102, 114
 Ward Medea Peter 16
 Warren Karen J. 94, 97, 112, 113
 Warren Mary Anne 40, 46
 Warwick Kevin 255
 Waśko Andrzej 317
 Weaver Warren 216–217, 223
 Weber Max 122–123, 129
 Weil Simone 156, 161
 Weiner January 25, 45
 Welsch Wolfgang 85, 92
 Węgrzecki Adam 122, 129
 Wężowicz-Ziółkowska Dobrosława
 8, 18, 21, 185, 187, 192, 210,
 212, 214–215, 219, 222–223, 285,
 301,
 White Kenneth 93–94, 96, 99, 100,
 113, 115
 Whiten Andrew 85, 92
 Wierciński Hubert 148, 161
 Wierzbicka Anna 199, 210
 Więckowski Wiesław 18, 21
 Wikarjak Jan 32, 33, 44
 Wilkins John 229
 Wilkoszewska Krystyna 71, 81, 92,
 312, 315
 Williams George 125, 129, 204
 Williams Pharrell 338
 Williams Simon J. 149, 160
 Wilson Edward Osborne 16, 17, 21,
 136, 145, 192–193, 209–210, 221,
 223, 273
 Władimirowa Elina 48, 59, 61
 Wojtyła Konrad 334–335, 340
 Wolf Naomi 102
 Wolfe Cary 90
 Wolny Agnieszka 328
 Wordliczek Jerzy 149
 Wójta-Kempa Monika 158, 161
 Wrangham Richard W. 85, 92
 Wright Robert 18, 192, 210
 Wunn Ina 127, 129
 Wyrwicka Wanda 176–177, 179–181,
 187
Yao Steven G. 253, 259
Zaborek Dariusz 75, 81
 Zachariasz Andrzej L. 30, 46
 Zahavi Amotz 16
 Zajączkowski Andrzej 28, 45, 201,
 209
 Zawojski Piotr 10, 250, 259, 262,
 265–268, 279, 282, 286–288, 292,
 297–298, 300–301, 312, 315
 Ząbek Maciej 148, 161
 Zdanowski Henryk 90
 Zeki Semir 303, 315
 Zimand Roman 7, 14, 21, 30
 Zimbardo Philip George 171, 175,
 273
 Zimmerman Michael E. 26, 46
 Znaniecki Florian 41, 46
Żeleński (Boy) Tadeusz 12, 21
 Żyłko Bogusław 48, 52, 55, 61

Opracowała *Małgorzata Kołodziej*

[...] dokonująca się radiacja adaptacyjna idei biologicznych doprowadziła do wyłonienia się form (humanistyk) przystosowanych do użytkowania różnych siedlisk i zasobów. Być może nawet do wyodrębnienia się dwóch gatunków humanistyki: ekoposthumanistyki – zaangażowanej, nieantropocentrycznej, relacyjnej, zmierzającej, poniekąd, do Deleuzjańskiego stawania-się-niewykrywalną oraz a-antropocentrycznej, obiektywistycznej, materialistycznej i niezaangażowanej humanistyki postewolucyjnej [...]. Mimo wpływu tych samych idei, różni je bardzo wiele. Zdecydowanie łączy jednak głębokie zdystansowanie wobec tradycyjnie pojmowanego humanizmu z centralną pozycją człowieka jako miary. To niewątpliwie nowa humanistyka po objawieniach (biologicznych).

Z Wprowadzenia

Więcej o książce

CENA 36 ZŁ
(+ VAT)

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-821-7

[Kup książkę](#)